

6. Колодяжний А.С. Прийменник. - Харків, 1960.
7. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. - К.,1925.
8. Курс сучасної української літературної мови / За ред.Л.А.Булаховського. - К.,1951. - Т.2 Синтаксис.
9. Наконечний М. Українська мова. Програма-конспект. - Х.,1928.
10. Пархоменко О.М. Українська мова. - К.,1957. - Ч.2.
11. Плющ М.Я. Ад'єктивні словосполучення з залежною словоформою орудного відмінка // Українське мовознавство. - К.,1981.
12. Прокопович Н.Н. Словосочетание в современном русском литературном языке. - М.,1966.
13. Русская грамматика.-М.,1980.-Т.2 Синтаксис.
14. Синявський О. Норми української літературної мови. - Х.-К.,1931.
15. Словник української мови: В 11 томах. - К.,1970-80.
16. Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки. - Х.,1928.
17. Терлак З.М. Ад'єктивні сполуки з залежною словоформою в родовому відмінку // Українське мовознавство. - К.,1981. - Вип.9.
19. Тимченко Є. Номінатив і датив в українській мові. -К.,1925.
20. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. -К.,1926.
21. Тимченко Е. Функции генетива в южнорусской языковой области. - Варшава,1913.
22. Тимченко Є. Льокатив в українській мові. - К.,1925.
23. Тимченко Є. Акузатив в українській мові. - К.,1928.
24. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. - К.,1968.

ВЗАЄМОДІЯ ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧНОЇ ТА ГРАМАТИЧНОЇ ЗОН ФСП ПОСЕСИВНОСТІ

І.Г.ДАНИЛЬЧУК

ФСП посесивності як лінгвістична даність є система мовних значень, що вказують на відношення приналежності чи володіння та виражаються функціонально-семантичною єдністю граматичних та словотворчих засобів. Проміжною зоною ФСП посесивності є лексико-граматична зона, де відбувається взаємодія лексико-семантичного та граматичного рівнів. Простір між центром та периферією ФСП зайнятий лексико-граматичними засобами вираження значення присвійності — дієсловами, іменниками та прикметниками, які можуть виступати в ролі предикатів посесивності.

Основним засобом творення присвійності в українській мові є синтаксичні конструкції, до складу яких входять компоненти, що виражаються вище згаданими частинами мови (як лексико-семантичне наповнення). Посесивні конструкції можуть бути власне посесивними, основним значенням яких є посесивність (відношення приналежності чи володіння) та невластиво посесивними, що передають одне із посесивних значень як додаткове (разом із своїм основним значенням) [1:133, 154].

У власне посесивних конструкціях значення присвійності може виражатися експліцитно та імпліцитно. Наприклад, дієслова *мати*, *володіти*, *бути* (з прийменником *у* та формою родового відмінка імені посесора), іменники *власник*, *хазяїн*, *господар* і т.д. — це експліцитне вираження посесивності. Дієслова *знайти*, *загубити*, *придбати* і т.д., іменники *знахідка*, *втрата*, *подарунок* і т.д. виражають значення посесивності імпліцитно.

Зупинимось на аналізі власне посесивних конструкцій в українській мові. До їх складу належать займенникові, частина іменних та частина дієслівних конструкцій. Українські займенники *мій, твій, свій, наш, ваш, чий* (та похідні від них) відтворюють форму роду, числа, особи та відмінка посесора, *його, її, їх* — лише форму особи, роду та числа. Існує розмовна форма *їхній*, яка узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку. Присвійні займенники *його, її, їх* не змінюються за відмінками та збігаються з формою родового відмінка особових займенників *він, вона, вони*.

Керуючим членом займенникових конструкцій є іменник — ім'я об'єкта володіння. Такі конструкції мають значення приналежності. Незважаючи на те, що зворотно-присвійний займенник *свій* є елементом власне посесивних конструкцій, він може мати додаткове невласне посесивне значення. Наприклад: *Ним керує своя логіка чи Йому краще жити у своїх*. Тобто разом із посесивним значенням займенник *свій* має мати значення "певний" чи "той, що знаходиться у близьких відносинах".

Серед власне посесивних конструкцій в українській мові досить вживані іменні конструкції. Зокрема конструкції з присвійними прикметниками. Присвійні прикметники мають значення приналежності предмета особі чи істоті, від назви якої вони утворені. Присвійні прикметники творяться від іменників-назв людей і тварин за допомогою суфіксів *-ів- (-їв-), -ин- (-ін-)* та їх фонетичних варіантів *-ов-, -ев- (-ев-)*: *материн рушник, Михайлів дім, Сергійкове слово*. Присвійні прикметники найчастіше вживаються у розмовній мові, а також у фольклорі та художній літературі. В інших стилях вони використовуються у складі складних термінів, фразеологізмів (*ахілесова п'ята, торичелієва пустота*) чи замінюються конструкціями "іменник у Н.в. + іменник у Р.в." [2:155].

Деякі прикметники, що позначають приналежність одній особі, в іншому контексті позначають відношення до групи осіб і таким чином наближаються до відносних прикметників. Такі прикметники називаються присвійно-відносними. Вони утворюються від назв людей за допомогою суфікса *-ськ-* та його фонетичного варіанта *-цьк-*, від назв тварин за допомогою суфіксів *-ач-, -яч-, -ин-, -ін-, -ов-, -ев-* (*мишачий, солов'їний, тюленевий*) та словотворчої флексії — *ий- (-ій-)* — *вороній*. Отже, присвійно-відносні прикметники позначають власність предмета за його зв'язком з особою чи твариною [2:155-156].

Серед іменних посесивних конструкцій розрізняють моделі з формами непрямих відмінків іменника, який називає посесора, без прийменника. В українській мові у таких випадках в основному вживається родовий відмінок і лише зрідка давальний. Конструкції з іменником у Д.в. архаїчні і поступово їх заступають моделі з формою Р.в. іменника. Ці конструкції мають значення приналежності. Керуючим членом словосполучення є іменник, що називає об'єкт володіння.

Якщо мова йде про посесора-істоту, ми говоримо про синонімію форм родового відмінка іменників та присвійних прикметників. Наприклад: *дім матері* і *материн дім*. Коли іменник позначає посесора-неістоту, вживається тільки конструкція з родовим відмінком. Але в українській мові є приклади, коли у моделі з посесором-істотою неможлива заміна форми родового відмінка іменника присвійним прикметником:

1) коли є означення до імені посесора, наприклад: *слово мого товариша, хвороба її бабусі*;

2) посесор є субстантивованій прикметник чи прізвище, що збігається з прикметником: *вуса військового, книга Старицького*;

3) іменник, що називає об'єкт володіння, є ім'я загальне: психологія раба, слово батька. В цьому випадку можливе творення присвійно-відносного прикметника: *рабська психологія, батьківське слово*;

4) від іменника неможливо утворити присвійний прикметник: *гнів людини, коса дівчини, зріст хлопчини*. Як правило, це іменники І-ої відмінки із суфіксом -

ин-

Разом із власне посесивними конструкціями, як зазначалося вище, існують невласне посесивні моделі, тобто такі, які разом із своїм основним значенням виражають й одне із посесивних відношень. До них належать іменні посесивні конструкції з формами непрямих відмінків іменника, який називає об'єкт володіння, та прийменниками, прикметниками та частина дієслівних конструкцій.

Іменні невласне посесивні конструкції мають значення володіння, а не приналежності. До їх складу входять моделі з прийменниками *від, в, у, без, з, на*.

Конструкція з прийменником *від* та родовим відмінком іменника передає значення частини від цілого, походження предмета. У багатьох випадках вона може замінюватися безприйменниковою моделлю. Ця конструкція вживається тільки при посесорі-неістоті: *ножка від стола, світло від свічки*. Керуючим у таких словосполученнях є ім'я об'єкта володіння.

В усіх інших конструкціях з непрямыми відмінками іменника та прийменниками, крім моделі з прийменником *в/у* та родовим відмінком, керує ім'я посесора.

Словосполучення з прийменником *з* та орудним відмінком передають значення взаємності, сумісності, а також дають якісну характеристику посесору. Наприклад: *пальто з хутром, сорочка з рукавами, хлопчина з вусами*. В останньому випадку словосполучення з прийменником можна замінити конструкцією з прикметником: *вусатий хлопчина*. Зворотній процес не завжди можливий. Наприклад: *носатий — це той, хто має великий ніс*. Ми не можемо сказати *хлопчина з носом*. Серед конструкцій з прийменником *з* часто зустрічаються трислівні словосполучення, коли неможливо пропустити означення до імені об'єкта володіння: *птах з великими крилами, лице з добрими очима, дівчина з довгим волоссям, людина з суворими принципами*. Іноді їм синонімічні безприйменникові конструкції з родовим відмінком: *людина суворих принципів*. Однак, в цілому, така трансформація не характерна для української мови.

Антонімічне значення до вище згаданих моделей виражають словосполучення з прийменником *без* та родовим відмінком іменника. Ці конструкції мають значення заперечної присвійності. Іноді їм відповідають похідні прикметники з префіксом *без-*: *людина без честі — безчесна людина, пустеля без води — безводна пустеля*.

До складу невласне посесивних іменних конструкцій входять і моделі з прийменником *в/у* та місцевим, а також родовим відмінками. Словосполучення з місцевим відмінком має значення відносно невіддільної приналежності, а також частини від цілого: *стріха в домі, дівчина в окулярах, рукав у сорочці*. Серед цих моделей існують трислівні стійкі словосполучення: *вистава у трьох діях, людина в доброму здоров'ї*. В деяких випадках у конструкції дається опис посесора. Іноді вона є синонімом до словосполучення з прийменником *з*. Серед трислівних моделей є конструкції з означенням до імені об'єкта володіння. Таке означення не можна пропустити: *жінка в гарному вбранні, пташка з білим пір'ям*.

Словосполучення з прийменником *у/в* та родовим відмінком виражають відношення частини та цілого, коли мова йде про людські органи та частини тіла: *вуха у дитини, ноги у людини*. Іноді у конструкції показано родинні чи інші близькі стосунки: *син у батьків, тварини у Андрія*. В усіх випадках словосполучення з прийменником *в/у* та родовим відмінком входить у предикативну структуру з яким-небудь дієсловом: *Ноги у дідуся завжди були хворі, Подруга в Оленки має добрий характер*. В українській мові ця конструкція вживається тільки, коли посесор-істота. Керує з граматичного боку тут ім'я об'єкта володіння. До невласне посесивних конструкцій також належать конструкції з прийменником *на* та місцевим відмінком іменника. Вони дуже рідко зустрічаються в українській мові. Найчастіше вживаються, коли посесор та об'єкт володіння — неістоти, та показують відношення "частина - ціле". Наприклад: *стіл на високих ножках*. Ці словосполучення майже завжди використовуються

у трислівному варіанті.

Невласне посесивні прикметникові конструкції зустрічаються в українській мові без прийменників та з прийменниками *і, за, на*. Усі ці словосполучення мають значення володіння. Керуючим компонентом є прикметник. Конструкції без прийменників вживаються з орудним відмінком: *ніжна душею*. Прийменникові конструкції зустрічаються з такими відмінками іменників:

1) словосполучення з прийменником *у* з місцевим відмінком: *тонка у талії, широкий у плечах*;

2) словосполучення з прийменником *за* з орудним відмінком: *молодий за віком, тяжкий за станом*;

3) словосполучення з прийменником *на* з знахідним відмінком: *високий на зріст, щедра на хліб*.

Серед присвійних конструкцій дуже поширені дієслівні моделі — власне і невласне посесивні. Зупинимось на перших. Це, перш за все, конструкції з дієсловами *мати і бути*. Вони однаково продуктивні в українській мові. Дані моделі мають значення володіння. Часто можлива заміна однієї конструкції на іншу без зміни змісту висловлювання, напр.: *Сашко має батька* та *У Сашка є батько*. Модель з дієсловом *бути* побудована так: **прийменик + Р.в. посесора + дієслово бути**. Для заперечення використовують тільки дієслово *мати*: *Совісті в нього немає* (або: *Він не має совісті*). Іноді у посесивних конструкціях дієслово *бути* випускається — так у випадках, коли наголошуємо на тому, який саме об'єкт володіння є у посесора, напр.: *У неї щира душа*. У минулому та майбутньому часах для заперечення використовується й дієслово *бути*: *У неї не було друзів, У неї не буде друзів*. В українській мові можна використовувати дієслівну посесивну предикативно-атрибутивну конструкцію, напр.: *Сукня у неї готова, Характер вона має поганий*. Досить продуктивна модель *у + посесивний дісприкметник минулого часу*: *У мене вже все зроблено*. Дієслово *мати* в українській мові не тільки входить до складу посесивних конструкцій, а є також синонімом до дієслова *повинен*: *Ти маєш прочитати книгу*. Граматикалізація дієслова *мати* та однакова вживаність його із дієсловом *бути* говорять про проміжне становище української мови між так званими *мати-* та *бути-* мовами [1:164].

Зрідка використовується посесивна конструкція з давальним відмінком імені посесора та знахідним відмінком об'єкта володіння, напр.: *Поцілував руку батькові*. Вона часто є синонімом до моделі з присвійним прикметником: *Поцілував батькову руку*. Також досить рідко зустрічається конструкція з називним відмінком об'єкта володіння та давальним імені посесора: *Йому народився син, Мені болить голова*. Такі конструкції характерні для південно-західного наріччя, а в літературній мові на їх місці, як правило, використовується конструкція *у + Р.в. + дієслово + Н.в.* Є також посесивна модель з давальним відмінком посесора та родовим імені об'єкта володіння: *Думки не йшли йому до голови*. Зустрічається конструкція з орудним імені об'єкта володіння: *Перед очима йому кружляли білі метелики*. Ця модель непродуктивна. Замість давального відмінка імені посесора може вживатись присвійний займенник або модель *у + Р.в.* Також рідко зустрічається конструкція з місцевим відмінком імені об'єкта володіння та давальним відмінком імені посесора: *На пам'яті йому лишилося все*. Давальний відмінок тут заміняється моделлю *у + Р.в.* Досить часто вживана конструкція з посесивним знахідним відмінком імені посесора та прийменниками: *Батько поцілував її у щоку; Кинув хлонця на бік*.

До невласне посесивних дієслівних конструкцій належать моделі, які не вимагають для вираження посесивності присвійних займенників чи прикметників. Як правило, іменники, що виступають у ролі об'єктів володіння, належать до сфери особи чи (коли посесор - неістота) називають частину предмета. Вони виражають значення належності. Кількість таких конструкцій в українській мові дуже велика. Наприклад: *Петро відкрив очі; Вона дивилась бла-*

китними очима; Вона стояла боком до вікна і т.д.

Отже, ми розглянули посесивні конструкції двох типів — власне і невласне посесивні. Власне посесивні конструкції мають основне значення посесивності (належності чи володіння). У першому випадку в конструкції керує ім'я об'єкта володіння. У другому випадку — ім'я посесора. Невласне посесивні конструкції передають значення посесивності як додаткове, маючи інше основне значення [1:113]. Присвійність в українській мові може виражатись у межах одного слова. Напр., іменники-назви міст, що за походженням субстантивовані прикметники: *Юр'їв, Львів*. Однак, як й у складних іменниках (Ленінград), семантика посесивності тут у сучасній мові не відчувається як жива. Присвійність може передаватися у складних прикметниках:

- 1) утворених із основ іменника та прикметника: *білолиця, чорнобрива*;
- 2) числівника та іменника: *одноокий, трьохголовий*;
- 3) утворених способом префіксації та суфіксації: *беззусий, вусатий*.

Посесивність може бути виражена за допомоги підрядних означальних речень, напр.: *Книга, що мені належить; Дім, де я живу* тощо.

1. Категория посесивности в славянских и балканских языках / А.В. Голованова, В.В. Иванов, Т.Н. Молошная и др. - М., 1989.
2. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. - К., 1976.
3. Русско-украинский словарь. - 2-ое изд. - К., 1980-81.

Фірма "Друкарський двір"

- Видання наукової, навчальної, методичної літератури з різних галузей знань.
- Літературне редагування українською, російською, болгарською, англійською, німецькою, іспанською, французькою, ідиш, іврит та іншими мовами. Переклади цими ж мовами.
- Комп'ютерне складання текстів всіма кирилическими, латинськими, грузинським, вірменським алфавітами, а також мовами з арабською та єврейською графіками.
- Оригінал-макети на лазерному принтері.

Україна, 270000 Одеса,
Французький бульвар, 24/26, к.11
Телефон (0482) 23-07-91